

DE OORKONDEN VAN DE GRAVEN VAN VLAANDEREN

Het Rijksarchief Gent blinkt zijn kroonjuwelen op

Annelies Somers en Joke Verfaillie

Rijksarchief Gent

Woord vooraf

“Weinig archiefbestanden of -verzamelingen hebben een dergelijke bewogen historiek”. Aan het woord is Erik Aerts in zijn naslagwerk over het archief van de Rekenkamers, en meer precies heeft hij het over de zogenoemde “Trésor de Flandre” – of juister: de oorkonden van [de graven en gravinnen van] Vlaanderen.¹ De geschiedenis van hun “chartrier” leest inderdaad als een haast eindeloos relaas van talloze omzwervingen. Bedoeling van deze bijdrage is om het deel van de oorkondenschat dat vandaag in het Gentse Rijksarchief wordt bewaard, even voor het voetlicht te plaatsen. Directe aanleiding hiervoor vormt een ambitieus project dat met de steun van het Fonds Baillet-Latour in 2019 werd afgetrapt. Hoewel nog lopende, leidde dit reeds tot enkele mooie resultaten waarvan we graag een tipje van de sluier oplichten.

Voor een goed begrip van de inhoudelijke reikwijdte van de oorkondenschat, is het nuttig het middeleeuwse graafschap Vlaanderen (weliswaar in een notendop) historisch-geografisch te kaderen. Het omvatte grosso modo het territorium van de huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen, naast delen van Zeeuws-Vlaanderen en van het noorden van Frankrijk, met name in de streek rond Atrecht, Aire, Saint-Omer, Rijsel (Lille), Douai en Orchies. De dynastie van de graven vangt aan met de figuur van Boudewijn I, de Karolingische gouwgraaf die huwde met Judith, de dochter van Karel de Kale. Onder zijn zoon Boudewijn II (879-918) ontwikkelde het graafschap verder tot een zelfstandig vorstendom, dat onder diens opvolger Arnulf I (918-965) verder uitbreidde richting de Somme in Frankrijk. Onder

---

¹ E. Aerts, *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers: overzicht van de archieven en verzamelingen van het Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 1996, p. 434.

Abbeelding 1. RAG, de Saint Genois, nrs. 95 en volgende: voorbeeld negentiende-eeuwse verpakkingstoestand.

Boudewijn IV (988-1035) en V (1035-1067) werden de graven ook vazallen van de Duitse keizer, door het veroveren van gebieden ten oosten van de Schelde (Rijksvlaanderen). Het toppunt van zijn macht bereikte het graafschap onder de graven uit het huis van de Elzas (1128-1191). Ten tijde van de dynastie van de Dampierres vormde de Franse koning als leenheer van Kroonvlaanderen (de regio gelegen ten westen van de Schelde) de grootste bedreiging, die het graafschap bij zijn kroon domein wilde annexeren. In de strijd met Frankrijk verloor Vlaanderen Artesië en Frans-Vlaanderen, maar het wist zijn autonomie te bewaren. Onder de graven Lodewijk I van Nevers (1322-1346) en Lodewijk II van Male (1346-1384) begonnen ook de Vlaamse steden zich te roeren, waarbij Gent een vooraanstaande plaats innam. Door het huwelijk van Margaretha van Male, de enige dochter van graaf Lodewijk, met de Bourgondische hertog Filips de Stoute, brak een nieuw tijdperk aan: het begin van de Bourgondische erfopvolging in Vlaanderen. Onder graaf / hertog Filips de Goede werd Vlaanderen één van de elf en onder Karel V één van de zeventien gewesten die samen de Nederlanden vormden. Ook al leed het graafschap sindsdien nog enkele territoriale verliezen, het bleef een aparte politieke entiteit tot het eind achttiende eeuw door de Fransen werd veroverd.²

² B. Augustyn, 'Het graafschap Vlaanderen en zijn territorium', in W. Prevenier en B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, pp. 17-23.

Een administratieve odyssee

De oorkonden van de graven en gravinnen van Vlaanderen werden in oorsprong bewaard in de Brugse Sint-Donaaskerk, waar de kapittelproost tevens fungeerde als kanselier van Vlaanderen – zeg maar het hoofd van de grafelijke administratie.³ Omstreeks het midden van de dertiende eeuw wijzigde de situatie en werden heel wat documenten overgebracht naar het grafelijk slot in Rupelmonde. Wellicht was deze verhuisbeweging geïnspireerd door militair-geografische redenen, namelijk naar een locatie verder weg van Frankrijk. Het ging in een eerste fase over wat wij vandaag als “statisch” archief zouden beschouwen: charters die reeds enige tijd waren afgeleverd en geen dagdagelijks administratief nut meer hadden. De nieuw geproduceerde of ontvangen charters werden daarentegen niét gedeponerd maar leidden een ambulante bestaan, zoals de grafelijke hofhouding zelf: ze reisden mee

Afbeelding 2. RAG, Chronologisch supplement, nr. 951. Margaretha van Oostenrijk wordt aangeduid als landvoogdes van Karel V in de Nederlanden, 1520. Detail van toestand zegel, voor restauratie.

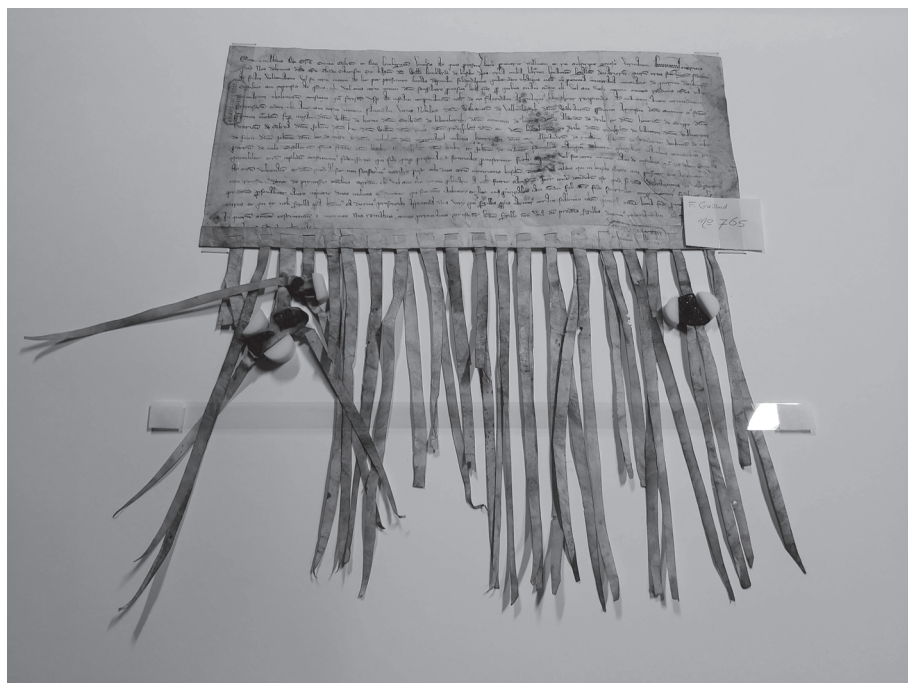
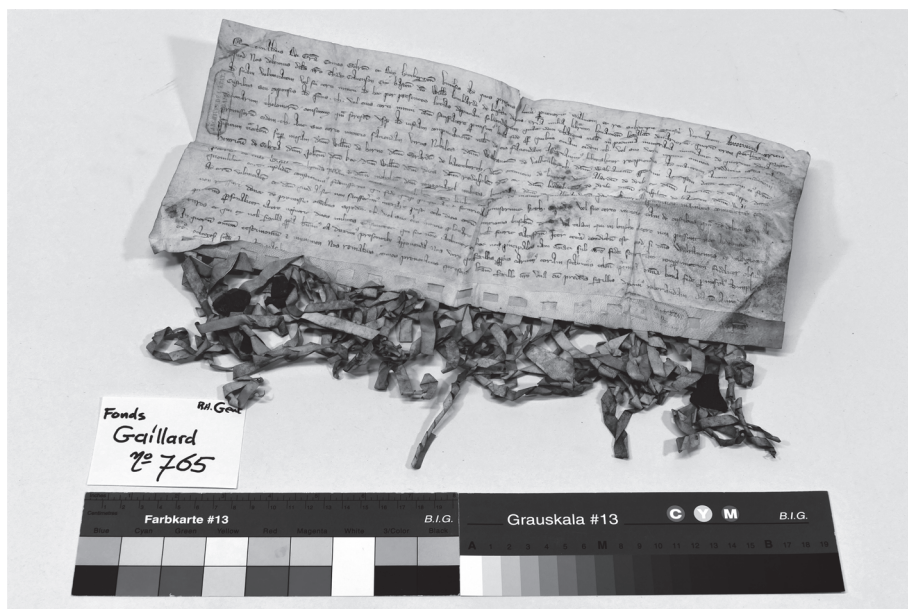
³ De hiernavolgende historiek van de lotgevallen van de oorkonden, is gebaseerd op de meer uitvoerige behandeling ervan in het eerder geciteerde naslagwerk van E. Aerts, *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers: overzicht van de archieven en verzamelingen van het Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 1996, pp. 434-443.

met de graaf en zijn ambtenaren in houten kisten. In 1336 nam kanselier Willem van Auxonne het initiatief om de grafelijke oorkonden die tussen 1272 en 1336 waren afgeleverd, in Rupelmonde te centraliseren. Dit zorgde voor enige stabiliteit, die onder graaf Lodewijk van Male (meer bepaald vanaf ongeveer 1374) echter weer wankeler werd omwille van diens voorkeur voor het grafelijk slot te Rijsel als hart van de administratie. De oprichting van de “Camere van den Rade”, of dus Raad van Vlaanderen in Rijsel in 1386 zorgde bovendien voor het ontstaan van een tweede archiefbewaarplaats van archivalia die door de grafelijke administratie werden gevormd. Vanuit Rupelmonde werden daarenboven stukken overgebracht naar het grafelijk slot te Rijsel, dat in de zestiende eeuw door een brand werd geteisterd.

Vanaf dan volgden de omzwervingen van de charters zich in snel tempo op. Het oudste deel van de collectie werd nog steeds in Rupelmonde bewaard, van waaruit ze in 1578 naar Gent werd overgebracht, op vraag van de stadsschepenen. Vanaf 1581 werden deze charters bewaard in de toren van het belfort en in de Sint-Baafskathedraal, maar omwille van slechte omstandigheden werden ze in 1594 naar het zogenoemde “nieuw kasteel” op de site van de vroegere Sint-Baafsabdij gebracht. Deze situatie was van korte duur: al in 1595 werd opnieuw een overbrenging naar het belfort gevraagd en pas in 1600 was er in het nieuw kasteel een geschikte archiefruimte klaar, waar ze andermaal werden ondergebracht. Toen de Fransen in 1678 na hun inval de charters confisqueerden, troffen ze zowat een derde van de collectie in deplorabele toestand aan. Op last van de invallers werden zo’n 2000 stukken naar Rijsel gevoerd, waar een deel in de chartertoren terecht kwam, maar waar daarnaast ook 984 stukken in de privé-collectie van Colbert verzeild raakten. Van het kleine deel archief dat in Gent achterbleef, werd in 1679 een bestandscontrole gehouden, waarbij aan de hand van een oude inventaris werd aangeduid wat nog restte. In 1717 werden deze stukken naar het Gravensteen overgebracht, waar ze een onderkomen vonden in de fiscale kamer van de Raad van Vlaanderen, het hoogste justitieorgaan in het graafschap dat er ondertussen (ook na tal van verhuisbewegingen) zijn zetel had. In 1679 werden andermaal stukken naar Frankrijk gevoerd, dit keer in het kader van het “Traité des Limites” van 16 mei datzelfde jaar. Ze reisden eerst naar Rijsel, om vandaar verder verspreid te worden richting Dole, Metz, Nancy en Parijs.

De vier reeksen in Rijksarchief Gent

In Gent waren nog steeds stukken uit de oorspronkelijke “Rupelmondse” collectie aanwezig, die in 1778 samen met de Raad van Vlaanderen verhuisden uit het Gravensteen en een nieuw onderkomen vonden in het voormalige jezuïetenklooster in

Afbeelding 3-4. RAG, Gaillard, nr. 765. Reinoud, graaf van Gelre en hertog van Limburg, bevestigt de ontvangst van een geleend bedrag, 1283. Toestand voor en na restauratie.

de Voldersstraat. De charters bleven er tot 1832 (dus tot na het opheffen van de Raad in 1795), toen ze werden toevertrouwd aan provinciaal archivaris Lieven De Bast. Niet meteen beslagen in het beheer dat een dergelijke collectie vereiste, liet De Bast heel wat stukken gewoon overbrengen naar de gebouwen van het provinciebestuur, evenwel zonder er verder naar om te zien. Zijn opvolger, baron Jules de Saint Genois, bleek meer geschikt voor de job en werkte tussen 1843 en 1846 aan de ontsluiting van die collectie. Een Koninklijk Besluit van 17 december 1851 bepaalde dat dit deel van de grafelijke oorkonden voortaan aan het Rijksarchief Gent werd toevertrouwd, waar het zou bekend staan als de collectie (of beter de reeks) **de Saint Genois** binnen het archiefbestand van de Oorkonden van de Graven van Vlaanderen. Fonds de Saint Genois vormde immers slechts een deeltje van hetgeen zich op de zolder in de Voldersstraat had bevonden: minimum zo'n 1800 documenten van boekhoudkundige aard waren daar door De Bast in 1832 achter gelaten. Het was Victor Gaillard die bij een inspectie van het archief van de Raad van Vlaanderen vaststelde dat er nog stukken uit de "chartrier" konden worden geïdentificeerd. Een deel van dit archief, voortaan bekend als Fonds **Gaillard**, werd door hem beschreven en in 1854-1855 gepubliceerd.

Vervolgens zou het tot de twintigste eeuw duren vooraleer er weer werk werd gemaakt van de verdere ontsluiting van de oorkonden. Carlos Wyffels kweet zich van de taak om zo'n 700 stukken die Gaillard voor zijn dood niet meer had kunnen behandelen, te beschrijven. Dit leverde – in combinatie met stukken die door de Saint Genois niet waren behandeld – de zogenoemde reeks "**Chronologisch Supplement**" op, waarvan de inventaris in 1957 verscheen. De naam spreekt voor zich: het betreft een reeks chronologisch gerangschikte charters die waren overgebleven na de werkzaamheden van de Saint Genois en Gaillard. Deze reeks vormt het derde onderdeel van het bestand Oorkonden van de Graven van Vlaanderen, bewaard in het Gentse Rijksarchief. Het vierde en laatste onderdeel vindt zijn oorsprong in de chartercollectie die in 1772 vanuit Rijsel naar de Rekenkamer in Brussel werd getransporteerd, in het kader van het "Traité des Limites" van dat jaar. In 1794 werden deze bescheiden naar Wenen vervoerd, om pas in de jaren 1857-1864 en na moeizame onderhandelingen gevoerd door algemeen rijksarchivaris Louis-Prospér Gachard terug naar Brussel te keren. Onder deze stukken bevonden zich de Gentse charters die door Karel V in 1540 waren geconfisqueerd in het kader van de Gentse opstand. Alphonse Diegerick, de toenmalige Gentse rijksarchivaris, wist ze begin twintigste eeuw terug naar het Gentse depot te halen, waar ze tot op vandaag het "**Oostenrijks Fonds**" vormen.

Toekomstplannen

In het voorjaar van 2017 werd bij het Fonds Baillet-Latour een projectvoorstel ingediend onder de ronkende titel “Restauratie, digitalisering, ontsluiting en valorisatie van de oorkondenschat van de Graven van Vlaanderen (1086-1559), bewaard in het Rijksarchief te Gent: eerherstel voor het politiek-administratieve geheugen van het oude Graafschap Vlaanderen”. Het project – dat door het fonds werd bedacht met een subsidie van ruim € 238 000, stelt tot doel om de Gentse chartercollectie van de graven van Vlaanderen te restaureren, digitaliseren, verder ontsluiten en valoriseren. De chartercollectie van de Graven van Vlaanderen (1086-1559) telt over de vier onderdelen in totaal 4055 bestanddeelnummers en behoort tot de top van het archiefpatrimonium van de middeleeuwse Lage Landen. Ze bevat een schat aan informatie over de ontwikkeling van Vlaanderen, de grafelijke hofhouding en contacten tussen Vlaanderen en andere Europese regio’s. Uniek daarbij is het feit dat ook heel wat boekhoudkundige en juridische documenten de tand des tijds hebben overleefd, zoals hotelrekeningen, getuigenverklaringen, ... Het gaat dus alerm minst over een “chartrier” in de meest strikte zin van het woord, zowel inhoud-

Afbeelding 5. RAG, Gaillard, nr. 712-713. De schepenen van Gent bevestigen een akkoord tussen de stad en graaf Gwijde van Dampierre over o.m. accijnzen, 1288. Detail van toestand zegel, na restauratie.

lijk als vormelijk. De woelige archiefgeschiedenis sinds de zestiende eeuw en de opeenvolgende, vaak onlogische archiefbewerkingen in de negentiende en twintigste eeuw kwamen de oorkondenschat als geheel echter niet ten goede. Het nieuwe archiefgebouw dat het Rijksarchief Gent sinds 2015 in de Bagattenstraat betreft, bood ruimte en nieuwe perspectieven om met de collectie aan de slag te gaan – geen nieuwe kunstgrepen, maar een totaalproject.

De bewaartoestand van de charters was tot voor kort gerust negentiende-eeuws te noemen: de stukken zaten vaak krap gevouwen in oud verpakkingsmateriaal, nog aanwezige zegels waren in het beste geval omwikkeld met watten of crêpepapier. Van zuurvrije omslagen of dozen was geen sprake, grote formaten (rollen) werden bewaard in oude dozen van TL-lampen, massieve zegels in bepaalde gevallen beschermd door een sigarendoosje. Jaren geleden maakte het restauratieatelier van het Algemeen Rijksarchief reeds afgietsels van de meeste zegels, maar van reiniging, conservatie of professionele restauratie was tot op heden (enkele ingrepen voor tentoonstellingen uitgezonderd) nooit sprake geweest. Integendeel: aanduidingen op de stukken (van bijvoorbeeld voor particulieren gemaakte afschriften) of ongelukkige “herstellingen” (met op zijn zachtst gezegd ongeschikt materiaal) behoorden tot de orde van de dag. Een ingreep drong zich op, temeer omdat de materiële toestand van de documenten de digitalisering bemoeilijkte, wat er dan weer voor zorgde dat originelen bij raadpleging telkens opnieuw gemanipuleerd moesten worden – met als gevolg soms bijkomende schade. De gebrekkige verpakkings-toestand zorgde er ook wel eens voor dat stukken in de leeszaal verkeerd werden opgeborgen, en zo een tijdlang zoek waren.

De behandeling van de charters gebeurt in fases: in januari 2019 vertrokken de reeksen de Saint Genois en Oostenrijks Fonds naar Nederland, waar ze bij Van Waarde in Helmond werden gereinigd, gevakt, indien nodig gestabiliseerd, gemonteerd en herverpakt. Voorafgaand aan elke fase werd in het Rijksarchief Gent een grondige bestandscontrole gehouden, waarbij de charters nagekeken werden op hun aanwezigheid, bijzonderheden, zegels, schadebeelden, ... Al deze informatie werd opgelijst ten behoeve van het restauratieproces en ter voorbereiding van de verdere ontsluiting.

De eerste resultaten mogen indrukwekkend worden genoemd, zoals de foto's illustreren. Het eerste lot charters keerde in de zomer van 2020 terug naar België, om in het digitaliseringsatelier van het Algemeen Rijksarchief te worden gescand en gefotografeerd. Gelijktijdig vertrok de tweede reeks, het fonds Gaillard, naar Nederland. Al in het voorjaar van 2021 kon opnieuw gewisseld worden: de laatste reeks, Chronologisch Supplement, is momenteel in behandeling bij Van Waarde. Wellicht tegen het einde van 2021 zullen alle charters materieel behandeld zijn en

zal de digitalisering verder worden afgewerkt. Daarna kan het laatste, maar tevens meest uitdagende luik van het project volgen: de verdere (online) ontsluiting en valorisatie. Wordt vervolgd!